

פורום הרצליה לגיבוש תפיסת הביטחון
במכון למדיניות ואסטרטגיה (IPS)
בית ספר לאודר לממשל, דיפלומטיה ואסטרטגיה
המרכז הבינתחומי הרצליה

סדרת ניירות מדיניות ואסטרטגיה

עיונים בתפיסת הביטחון של ישראל

בעריכת אלכס מינץ ושאול שי

2014

פורום הרצליה לגיבוש תפיסת הביטחון של ישראל

המכון למדיניות ואסטרטגיה

בית ספר לאודר לממשל, דיפלומטיה ואסטרטגיה

נייר מדיניות #3

תפיסת הביטחון ומקומו של הצבא בחברה הישראלית יואב גלבר

מאי 2014

בסיומה של מלחמת העצמאות היתה ישראל מדינה קטנה, ענייה, בעלת תשתית הרוסה, תלויה לחלוטין ביבוא הון ומוצרי-יסוד, מוקפת סביבה שלא השלימה עם קיומה ולא הכירה בריבונותה, שקלטה בתוך ארבע שנים אוכלוסייה הטרוגנית הגדולה פי שניים ויותר ממספר תושביה. תפיסת הביטחון שלה גובשה מתוך המציאות הזו ובראש-זראשונה על-סמך הנתונים הגיאוגרפיים שנקבעו בסיומה של מלחמת העצמאות. תפיסה זו אמנם לא נוסחה מעולם במסמך מחייב, אך היא ביטאה קו-מחשבה שהיה מקובל על צמרת צה"ל ועל ההנהגה המדינית והשתקף במבנה הצבא, ביעדיו ובתוכניותיו. ביסודה עמדו שתי הנחות:

(1) גבולה של מדינת ישראל (הקו הירוק) קשה להגנה, ולמעשה כמעט ולא ניתן להגן עליו. היחס בין שטח המדינה (20,500 קמ"ר) לאורך גבולותיה היבשתיים (988 ק"מ) פירושו שאין לה עומק ומרחב-תמרון אפילו במושגים טקטיים. משמעותו של היעדר העומק היתה חמורה עוד יותר, שכן בשום מקום לא נשען הגבול היבשתי הארוך על מכשולים טבעיים.

(2) בנתוני הקו הירוק נמצא רוב האוכלוסייה בתוך קשתות ארטילריות עוינות.

מהנחות-יסוד אלו התבקשו שתי מסקנות בסיסיות:

(1) על מדינת ישראל ליצור את העומק שאין לה על-ידי ניהול המלחמה מעבר לגבול, בשטחו של האויב. עיקרון זה התבטא תחילה במונחים של "העברת המלחמה לשטח האויב בהקדם", ובהמשך ב"התקפת-נגד מקדימה" ואחריה "מלחמת-מנע" שהיא, בעצם, מלחמה יזומה.

(2) על מדינת ישראל לקיים חיל אוויר כה חזק שיוכל לא רק להגן על צבא היבשה ועל האוכלוסייה מפני חילות האוויר של האויב, אלא גם מפני הארטילריה שלו ולמעשה, להכריע במהירות את קרב היבשה.

ממסקנות אלו, ומאילוצי המשאבים האנושיים והכספיים שהכתיבו את קיומו של צבא סדיר קטן המגובה על-ידי מיליציה גדולה של אנשי מילואים, נגזרה תורת הביטחון של ישראל שקבעה את מבנה הצבא וגודלו, את האיזון בין רכיביו השונים, את תורת הלחימה שלו ואת תכנוניו המבצעיים. דוקטרינה זו מוצתה באופן חלקי במלחמת סיני, ובאופן מלא במלחמת ששת הימים.

מלחמת ששת הימים שינתה את המוטיבציה של מדינות ערב למלחמה נוספת עם ישראל. עד אז היו מדינות אלו מעורבות בסכסוך מתוקף סולידריות עם הפלסטינאים או האינטרסים שלהן בארץ-ישראל. מעתה היה זה (ובסוריה הוא עדיין) סכסוך על ריבונות, שלימותן הטריטוריאלית וכבודן הלאומי של מצרים ושל סוריה (מצבה השונה של ירדן). בניגוד לציפיותיה של ישראל לא הביאה המלחמה להתפכחותן של מדינות ערב (במושגים ישראליים) מן האשליה הפלסטינית ולהשלמתן עם המציאות בסיום מלחמת העצמות. ישראל חשבה שהיא ניצחה במלחמה. הערבים חשבו שהם הפסידו קרב.

השינויים הגיאופוליטיים חייבו בחינה מן היסוד של תפיסת הביטחון שעוצבה בשנות החמישים המוקדמות על-מנת להתאימה למציאות החדשה. בחינה כזו לא נעשתה. מדינת ישראל וצה"ל נותרו עם תפיסת ביטחון שעוצבה בשנות החמישים על-פי המציאות שנקבעה במלחמת העצמות והשתנתה מאז שינוי ניכר. אם היה "מחדל" שקבע את תוצאות מלחמת יום הכיפורים -- זה היה המחדל. מדינת ישראל יצאה ב-1973 למלחמה כאילו מתוך הקו הירוק ומן האיומים שהיו טמונים בו: מתוך קווים קשיחים וללא ניצול העומק הטריטוריאלי לניהול קרב ההגנה במקומות שניתן היה לנצלו, מתוך הסתמכות רבה על חיל האוויר, בלי להביא בחשבון את מגבלותיו ואת סדרי העדיפויות שלו, ומתוך שאיפה להעביר בהקדם את המלחמה לשטח האויב על חשבון ההיערכות המלאה והנכונה להגנה ולספיגת המכה הראשונה בנסיבות שבהן פרצה המלחמה.

מאז מלחמת יום הכיפורים חלו שינויים נוספים: יחסי ישראל עם מדינות ערב התייצבו, והפלסטינאים חזרו כתוצאה מכך אל מוקד הסכסוך. הופיע האסלאם הפונדמנטאליסטי ומאיים על היציבות העולמית והאזורית. האויב איננו מדינות אלא ארגונים. חלו שינויים רבים במאזן הכוחות העולמי לאחר נפילת בריה"מ. השיח המערבי השתנה משיח של הישרדות לשיח של זכויות. הופעת ה-NGOs והמשפטיות של היחסים הבינלאומיים, ומהפכת המידע □ כל אלה יוצרים למדינת ישראל סביבה שונה לגמרי.

נתוני היסוד של המצב הגיאופוליטי הנוכחי הם:

(1) הצטמצמות הדרגתית של שטח המדינה מאז הסכמי הביניים בעקבות מלחמת יום הכיפורים. הטענה הנפוצה שערכו של השטח בנתוני הטכנולוגיה הצבאית הפוסט-מודרנית ירד עדיין טעונה הוכחה והסתמכות עליה בנטילת סיכונים היא בגדר הימור;

(2) יש למדינת ישראל הסכמי שלום עם מצרים ועם ירדן; וגבולות עוינים עם לבנון, עם הרשות הפלסטינית, עם החמאס ברצועת עזה ועם סוריה; בגבולות האלה, וגם בגבול המצרי, הבעיות הם עם ארגונים ולא עם צבאות.

(3) העוינות הפעילה התרחבה למעגל שני של מדינות ערביות ומוסלמיות: עיראק, אירן, לוב, סודן ובמידה מסוימת גם תורכיה;

(4) העולם השתנה והיה לחד-מעצמתי. לישראל יש אמנם הבנה אסטרטגית בסיסית עם המעצמה האחת, אך לא ברור עד מתי מצב זה יימשך ועד כמה ניתן יהיה לסמוך על המעצמה האחת בעתיד אם ישתנו האינטרסים שלה או אם יחולו בה שינויים פנימיים.

(5) ארצות הברית הפכה מאז 1974 מפטרון של ישראל למתווכת בינה לבין מדינות ערב והפלסטינאים.

(5) ייצור נשק גרעיני, כימי וביולוגי להשמדה המונית ואמצעים לשיגורו מתפשט.

בנתונים האלה נתונה ישראל לשורה של איומים צבאיים:

(1) טרור פנימי נגד מרכזי אוכלוסייה וצירים ראשיים במדינת ישראל. השפעתו הגוברת והמצטברת של הטרור על החברה הישראלית בתנאי רגיעה יחסית כבר התבררה בשנים האחרונות. התהודה התקשורתית שהטרור זוכה לה, והאפקטים הפסיכולוגיים שהיא מייצרת, צפויים לגדול במידה ניכרת בעת מלחמה, כאשר הכתבים יעדיפו לכסות ולהבליט אירועי טרור בעורף מאשר להסתכן בכיסוי הלחימה בחזית.

(2) אינתיפאדה מחודשת וחמושה, ולוחמת גרילה של הפלסטינאים נגד צה"ל, בניסיון להשתלט על אזור B או למנוע את כניסתו לשטח A.

(3) מלחמת אזרחים בין הפלסטינאים לבין המתיישבים באזור C.

(4) מלחמה קונבנציונלית נגד מדינה ערבית בחזית אחת או יותר;

(5) מלחמה נגד העורף, דוגמת מלחמת המפרץ ב-1991, או כמו במלחמת לבנון השנייה ובעוטף עזה אחרי ההתנתקות;

(6) צירופים שונים של כל הנ"ל עד כדי מלחמה טוטלית שבה יוצאו כל האיומים מן הכוח אל הפועל.

לאיומים הצבאיים מצטרפת שורה של איומים לא צבאיים, שאינם פחות חמורים מן האיומים הצבאיים:

(1) לוחמה כלכלית, כגון חידוש החרם הכלכלי; ניסיון לחסום נתיבי שייט ותעופה בינלאומית או לפחות לאיים עליהם ולחייב את אבטחתם;

(2) לוחמה פוליטית שתחתור לבידוד בינלאומי של ישראל כהכנה למלחמה או כחלק מניצול ההצלחה שלה וקטיפת פירותיה המדיניים.

(3) לוחמה פסיכולוגית -- תעמולת הפחדה ו/או הרדמה -- תוך ניצול התקשורת העולמית והמקומית;

(4) חתרנות פנימית, ערבית ויהודית, בשירות הלוחמה הפוליטית והפסיכולוגית מבחוץ.

מול שלל האיומים האלה וצירופיהם צריכה ישראל לעדכן את תפיסת הביטחון שלה ולבנות על-פי התפיסה המעודכנת את כוחה. במובן מסוים אנו חוזרים לנתונים הגיאופוליטיים של 1949, אם כי במונחים אחרים: האוכלוסייה שבה לחיות בתוך קשת, הפעם של טילים, ובמצב של היעדר עומק מול איום לא קונבנציונלי.

התשובות לאיומים השונים מתחלקות לארבעה:

(1) מניעת מימושם של האיומים באמצעים מדיניים, כגון גיוס בעלי-ברית והפעלתם, ו/או הסכמה לפשרות וויתורים בתקווה, אמונה או הנחה שיקטינו את המוטיבציה של הצד השני לממש את איומיו (דוגמת הנסיגה מלבנון או ההתנתקות);

(2) הכנת תשובות מסכלות לאיומים קונקרטיים, כגון פרויקט החץ, כיפת ברזל ושרביט קסמים לסיכול האיומים על העורף, הקו החדש בגבול לבנון או הגדר באיו"ש ובגבול סיני;

(3) פיתוח כושר ספיגה שיחליש את השפעתם של האיומים השונים ויאפשר לעמוד בהם.

(4) יצירת איומים נגדיים שירתיעו את הצד השני ממימוש איומיו בתחום הצבאי, הכלכלי והחתרני, וימנעו או ישבשו את יכולתו לממשם;

ריבוי האיומים וגיוונם מחייבים מערכת מוסדית מתואמת שתטפל בהתמודדות עמם כמכלול אחד ברמת הביטחון הלאומי. הצבא והמשרד המופקד עליו אינם נותנים תשובה הולמת למקצת האיומים. כך, למשל, הטרור הוא איום שהצבא במבנהו הנוכחי אינו בנוי להתמודד עמו גם בעת רגיעה, קל וחומר בעת מלחמה. הצבא אמנם יכול וצריך לסייע בהתמודדות, אך לא עליו להובילה; דבר זה נכון גם לגבי אינתיפדה ומלחמת-אזרחים שכן צבא נועד, בסופו של דבר, לענות על האיום של מלחמה קונבנציונלית מוגבלת או כוללת, סדירה או זעירה. התעסקותו באיומים האחרים באה על חשבון ההתכוננות למלחמה ואילו הבנתם של אנשי הצבא היא בראש-וראשונה בתחום הצבאי. כאן צריכה להיכנס לתמונה מועצה לביטחון לאומי. לצורך בקיומה של מועצה כזו יש נימוקים נוספים.

הסביבה החדשה (לא כל כך) מחייבת בחינה מחדש מן היסוד של יחסי הדרג המדיני עם הצבא, של מושג המפקד העליון של צה"ל ושל מעמדם היחסי של ראש הממשלה, של שר הביטחון ושל הממשלה כולה כלפי הצבא והשירותים האחרים, הביטחוניים ואף האזרחיים שיש להם נגיעה לביטחון בעתות חירום.

צה"ל הוא הצבא היחיד בעולם שמפקדו העליון הוא קולקטיב של 20+ איש, ומשמעות הדבר שאין לו מפקד עליון (בדומה לנשיאי ארצות-הברית, רוסיה, צרפת או מלכת בריטניה המאצילה את סמכותה בשעת חירום לראש הממשלה). מצב זה יוצר קצרים גם בימים כתיקונם. הוא יכול להיות קריטי בעת מלחמה.

האוניה הפרסונלית בין שר הביטחון לבין ראש הממשלה היא נדבך יסודי במבנה השלטוני של מדינת ישראל ומבטיח מקור סמכות ברור וכתובת לנשיאה באחריות. בכל פעם שהתפקידים מתמלאים על-ידי אישים שונים נוצרות בעיות בשעת חירום (דוגמאות: שרת ולבון, שרת ובן-גוריון, אשכול ודיין, גולדה ודיין, רבין ופרס באנטבה, בגין ואריק שרון בלבנון) גם אם נדמה לכאורה שבעתות שגרה יש לפיצול יתרונות (שר במשרה מלאה לענייני ביטחון). שורש הבעיה הוא בטשטוש מקור הסמכות וביכולת של הרמטכ"ל לתמרן בין ראש הממשלה, שר הביטחון והממשלה כולה (דוגמת דדו ביום הכיפורים ומוטה גור באנטבה, או פרשת היחסים בין ברק ואשכנזי).

כדי שיוכל להפעיל את סמכותו ולשאת באחריותו לביטחון הלאומי חייב ראש הממשלה שיהיה לידו מטה לביטחון לאומי במשמעות הרחבה ביותר של המושג, כזו העונה לכל שלל האיומים שנזכרו לעיל, שיהיו לו סמכויות לתיאום ובקרה של כל המערכות והשירותים המעורבים בענייני הביטחון הלאומי ומעוגנים במשרדי הממשלה השונים. זו איננה המל"ל הנוכחית.

התשובה הנדרשת לאיום הטילי והטרוריסטי על העורף, ולסוגי הלוחמה הלא-צבאיים, יכולה להינתן רק על-ידי חברה מגויסת ואין די לה בצבא מגויס ובתשובות טכנולוגיות. הפער בין חומרת האיומים לבין מצבה הנוכחי של החברה הנדרשת להתמודד עמם הוא הסוגיה העיקרית שלה צריכים להידרש מעצבי תפיסת הביטחון. במה מתבטא הפער ?

(1) האיום הוא קיומי, על הקולקטיב, ונשקף לכולם. החברה, לעומת זה, נתונה בתהליכי הפרטה והתפוררות, ועסוקה בסיכויים ובסיכונים האישיים הנשקפים לכל אחד מן הפרטים בה ולמשפחתו.

(2) ההתמודדות עם שלל האיומים הנשקפים למדינה מחייבת גישה פרגמטית, גמישה ומאוזנת; החברה ברובה, ומשני קצות הקשת הפוליטית, שקועה במשיחיות שמתעלמת מן המציאות ומן האיומים הכרוכים בה ובוטחת בהשגחה העליונה או במקבילה לה □ השלום.

(3) התכונות לקדם את פני האיומים עולה קרבנות וכסף שהחברה אינה מוכנה לשלם. לפיכך היא מדחיקה את ההכרה שחוסר המוכנות יעלה בסופו של דבר הרבה יותר מן ההתכונות, בדם ובדמים.

(4) העמידה באיומים מותנית בלכידות חברתית והחברה מתפוררת לקבוצות-אינטרס, כתות ושבטים. תחת לחץ, כמו בימי מלחמת המפרץ הראשונה, נוצר מצב של איש לנפשו.

(5) מנהיגות עידן הפריימריס נגררת אחרי המצב הזה ומשלימה עמו מתוך תלות בבחוריה.

בתנאים כאלה הופך המושג צבא העם ממקור של כוח לגורם של חולשה.

האיומים הם ברובם פוטנציאליים ולא מידיים. יחלוף זמן עד להוצאתם מן הכוח אל הפועל והציבור אוהב להאמין שאם אמנם כך יקרה ייוותר לו זמן להתאים את עצמו למצב החדש. ואולם, האם יהיה לנו זמן להתאים את עצמנו למעבר מאיום בכוח לאיום בפועל ? במילים אחרות: האם תהיה לנו התרעה במועד (בהנחה שאם תהיה התרעה היא אכן תשפיע עלינו).

אחרי מלחמת ששת הימים, תפיסת הביטחון המסורתית של ישראל נשענה ועדיין נשענת על שלושה נדבכים:

(1) **הרתעה**, הגורמת לאויב להירתע ממימוש האיומים בגלל הנזקים שייגרמו לו עצמו כתוצאה מכך. חולשתו של נדבך זה היא בהיותו תקף רק כל עוד האויב נרתע. קל להיקלע למצב שבו ההרתעה אינה אלא אשליה, כפי שהיה בשנים שקדמו למלחמת יום הכיפורים.

(2) **התרעה**, המעמידה על כך שהאויב אינו נרתע ומתכוון להוציא איום מן הכוח אל הפועל ומאפשרת להתכונן לכך מבעוד מועד.

(3) **הכרעה**, על-ידי הנחלת מפלה לאויב שתגרום לו לאבד את כושר הלחימה ואת רצונו להילחם לתקופה ממושכת. חולשתו של נדבך זה היא בכך שלא תמיד הערכתנו את כושר ורצון הלחימה של האויב זהה לשלו. מכל מלחמות

ישראל הסתיימה רק מלחמת העצמאות בהכרעה צבאית שכפתה על הצד השני הסדר מדיני, והכרעה זו הושגה במחיר גבוה.

כל שלושת הנדבכים קרסו במלחמת יום הכיפורים: איבדנו את ההרתעה ולא ידענו על כך, כלומר איבדנו גם את ההרתעה לטווח הארוך. ההתרעה הקונקרטיה למלחמה היתה בת 10 שעות, והמלחמה לא הביאה להכרעה וחייבה את ישראל להחזיק צבא מגויס חודשים לאחר הפסקת האש. בקנה מידה קטן יותר קרסו שלושת נדבכי התפיסה במלחמה בעלת אופי שונה ברצועת הביטחון בגבול לבנון.

נקודות התורפה העיקריות בתפיסת שלושת הנדבכים הן מקומה המרכזי של ההרתעה והמעבר הישיר ממנה להכרעה. ניסיון העבר מלמד שאימונים יכולים להתממש (ומתממשים בדרך-כלל) בלי שתהיה התרעה על מימושם. פירושה האמיתי של התרעה אינו ידיעה מודיעינית קונקרטיה, אלא תהליך מורכב של השגת המידע המתריע, הבנת משמעותו, הוצאת המסקנות המתאימות ממנו וקבלת ההחלטות הנכונות המתחייבות מהן. אם כל אלה אינם מתקיימים -- אין התרעה. על-סמך ניסיון העבר בכל ההתפרצויות הלא-יזומות על-ידי הצד היהודי בסכסוך היהודי-ערבי מאז 1920, ניתן להראות שהסיכוי להשגת התרעה שלמה כזו בעתיד שואף אף הוא לאפס.

ניסיון העבר מלמד גם על הקושי בזיהוי תפניות יסודיות יותר, הקודמות למימוש האיום והבנתן חיונית לצורך קבלת ההתרעה הקונקרטיה במשמעותה הנ"ל. בשני המקרים, ארוך וקצר הטווח, ההסתמכות על התרעה מוקדמת עלולה להתגלות בדיעבד כהימור מסוכן שסיכוייו קטנים מלכתחילה. באימונים מוגבלים ומקומיים המחיר יהיה קרבנות ומפלות זמניות עד לייצוב המצב והחזרתו לקדמותו או יצירת הישגים מאזנים לאלו של האויב. במקרה של מימוש האימונים הכוללים המחיר עלול להיות קיומי.

האלטרנטיבה להתרעה היא כושר ספיגה. נתוניה הגיאוגרפיים, הדמוגרפיים והכלכליים של מדינת ישראל מפחיתים במידה ניכרת את כושר הספיגה שלה על הסף. ויתור על שטח מקטין אותו עוד יותר. ואולם, כושר ספיגה מותנה גם בלכידות החברה וחוסנה, במשמעת ציבורית ובקבלת מרות שיכולים לפצות על הנחיתות במונחים הגיאוגרפיים והדמוגרפיים. כושר הספיגה – ואפשר מאוד שגם כושר ההרתעה -- נפגע ומכורסם מזה שנים על-ידי מחלוקות אידיאולוגיות, חברתיות ופוליטיות שהולכות ומחריפות.

לנוכח כל האמור לעיל, נשאלת השאלה מה מעשי יותר: להחזיר את גלגל ההתפתחות החברתית לאחור או להיערך כהלכה למציאות החדשה? אם מתקבלת האפשרות השנייה, נדרשת בדיקה של הנחות היסוד שנקבעו תחת אילוצי ימי ראשית המדינה והתאמתן למציאות של מדינה בת 66 העומדת להגיע לגיל הפרישה. התשתית הערכית, הדמוגרפית, הכלכלית והטכנולוגית של מדינת ישראל ושל צה"ל השתנתה מאז לבלי הכר. שינויים אלה צריכים להקרין על בחינה מחודשת של שלושת רכיבי הצבא על-פי חוק שירות הביטחון, ושל שאר רכיבי הביטחון הלאומי.

(1) צבא הקבע: ייעודו המקורי של יסוד הקבע בכוחות היבשה היה לפקד על חיילי החובה, להכשירם לקראת שירותם במילואים ולשמר מסגרות קבועות של עוצבות המילואים כדי לאפשר להן בשעת הצורך להיכנס לפעולה במהירות מרבית; בשל אופיין המיוחד נשענו מלכתחילה זרועות האוויר והים על יסוד הקבע במידה הרבה יותר גדולה הן בתחום המבצעי הן בתחום המנהלתי. בדרך כלל שירתו אנשים בצבא הקבע עד שנות ה-40 לחייהם ופרשו ממנו לקריירה שנייה בתחומי המנהל והמשק הציבורי, הדיפלומטיה ולאחר-מכן בעסקים, בחינוך ובפוליטיקה.

בתנאים האסטרטגיים והחברתיים הניצבים לפתחנו, צבא הקבע יצטרך להיות בסיס הכוח ולא רק גרעין המכשיר את חיילי החובה ומגבש סביבו את צבא המילואים. שינוי יסודי זה של ייעודו ישפיע על היקפו ועל מסגרת התפקידים הפיקודיים, הלוגיסטיים והמקצועיים שייכללו בו, מסגרת שתהיה גדולה הרבה יותר מבעבר.

בתנאי המאה ה-21 תצטרך להשתנות התפיסה של שתי קריירות, הן בשל צרכי ההכשרה המקצועית הצבאית, שתהיה ממושכת הרבה יותר ותחייב קדנציות ארוכות יותר בתפקידים והקדשת זמן רב הרבה יותר לקורסים ולהשתלמויות, הן בשל הצטמצמות האפשרויות לקריירה שנייה בגלל הצמיחה הפנימית בענפי המשק והמנגנונים השונים.

צבא מקצועי גדול מחייב תכנון כולל של ההכשרה המקצועית הצבאית והשלמתה האקדמית לאורך מסלול השירות מנקודת-מבט של בניית הקצין לטווח ארוך. נקודת המבט השליטה היום היא של תנאי שירות, ומתמקדת במשיכה לשירות קבע ובהכנה לפרישה ולקריירה השנייה.

הקריירה השנייה פוגעת פגיעה קשה ברמתו המקצועית של הצבא. פרק הזמן המושקע בהכשרתו של קצין צה"ל, בהנחה (שאינה תמיד נכונה) שעבר קורסי קצינים, מ"פים, מג"דים ואת בית הספר לפיקוד ומטה, הוא שנתיים, מתוך תקופת שירות (לא"מ) של 20–25 שנה. בהכשרתו של קולונל בצבא מערבי מושקעות בין חמש שנים (בצבא ארצות הברית), שמונה בצבא הבריטי, תשע בצבא הפיני ועד לעשר (בצבא הגרמני) מתוך תקופת שירות של 35–40 שנה. ההזדמנויות ליישם את ההכשרה הבסיסית באימונים ובהשתלמויות מצומצמות אף הן בהשוואה לצבאות אלה. בשורה התחתונה: זה צבא של חובבים.

ניסיון המלחמות אמנם חיפה בעבר במידה מסוימת על ההכשרה השטחית והאימון הלקוי, אבל היה לכך ביטוי גם במחירן של המלחמות. צבא שהכשרתו נשענת במידה מוגזמת על הניסיון מובטח לו שיהיה מוכן למלחמה שעברה, שבה התנסו כולם. סיבה שנייה לנטישת עיקרון הקריירה השנייה היא מיעוט האפשרויות שהיא מציעה היום. בתקופת הבנייה של המדינה נחטפו יוצאי הצבא על-ידי מנגנונים וענפי משק חדשים שנבנו והתפתחו. היום יש בכל אלה צמיחה פנימית והם אינם פתוחים לקלוט את משוחררי צבא הקבע, שנתקלים יותר ויותר בבעיות של מציאת תעסוקה לאחר שחרורם, ורבים מהם פונים לפיכך לפוליטיקה. אין הדבר דומה לקציני מלחמת העצמאות שהחלו את דרכם במערכת הפוליטית וחזרו אליה לאחר תקופת שירותם. מדובר באנשים שיוצאים מן הצבא אל השדה הפוליטי וכנראה אינם מציעים בו כישורים מיוחדים פרי הכשרתם וניסיונם בצבא.

להתמקדות הקריירה השנייה של הצמרת הצבאית בפוליטיקה עלולה להיות השפעה מסוכנת על יחסי הדרג הצבאי והמדיני משתי בחינות: (א) פוליטיקאים עלולים לראות בקצינים בכירים איום על מעמדם או כוח מסייע לו בעתיד, עניין שישפיע על יחסם אליהם במהלך השירות ועל שיקוליהם בקבלת החלטות; (ב) קצינים שיראו את עתידם בפוליטיקה יתחילו להכשיר לקראתו את הקרקע בשלבים מוקדמים יותר של שירותם. חקיקת הצינון הקיימת אינה פותרת את הבעיה.

המעבר מצבא של שתי קריירות לצבא של קריירה אחת הוא מקיף ועמוק יותר משאלת משך הקדנציות, מסלול התפקידים ותקופת ההכשרה. קצב שחיקתם של משרתי הקבע יהיה חייב להשתנות על כל המשתמע מכך לגבי עומס העבודה, יחסי האנוש וסגנון החיים בצבא, ובייחוד ביחידות השדה. מערכת השוחקת את אנשיה בסחיטת המרב מהם במשך 20 שנה ומוציאה אותם אחר-כך לקריירה שנייה עם תנאי פרישה טובים שונה באופן מהותי ממערכת המביאה בחשבון שהאנשים ימצאו במסגרתה ויצטרכו לתפקד פרק זמן כפול.

(2) צבא החובה: נועד במקורו להקיף את כלל השנתונים ולשמש צינור כניסה לצבא הקבע (למעטים) ולצבא המילואים (להמונים). במרוצת השנים הוא איבד מכלליותו בגלל גידול השנתונים והרחבת הפטורים. מספר המתגייסים פוחת בהדרגה ומתקרב למחצית מכלל השנתון – במידה רבה, אך לא רק בגלל אי-גיוסם של תלמידי ישיבות.

הארכת תקופת השירות ותהליכים חברתיים כלליים גרמו לכך שאופיו של צבא החובה נהיה מיליציוני (מחויבות חלקית מצד הארגון והפרט) יותר מאשר צבאי (מחויבות טוטלית של הארגון ושל הפרט המשרת בו). תהליך זה מתבטא במעורבות הורים ותקשורת בחיי היום יום בצבא (יחסי מפקדים--חיילים, בעיות משמעת ותנאי-שירות), בחוסר גיבוי מול התערבויות כאלה, בהעברת פערים חברתיים וכלכליים שמקורם באזרחות אל הצבא, בשירות קרוב לבית (קל"ב) וכו'. יחידות השדה הושפעו פחות מן התהליכים האלה, אך הם ניכרים גם בהן.

מגמת עיצובו של צבא החובה בעתיד צריכה להיות קיצור השירות ומיקודו בהכשרה, שתהיה צינור לצבא הקבע ולמילואים אבל ביחס שונה מבעבר, כאשר מגוון תפקידים רחב הרבה יותר יחייב חתימה לתקופת שירות בתנאי קבע כתנאי להכשרה בהם, דוגמת הנהוג לגבי קורסי טייס, חובלים וקצונה מזה שנים רבות.

תפקידו של צבא החובה ככור היתוך חברתי וכמכשיר חינוכי הוא אנאכרוניסטי מזה זמן רב וצריך להודות בכך. הודאה כזו פירושה ויתור על כלליות השירות ובחירת המתאימים בלבד. מדיניות זו תביא לביטולן של מערכות תמיכה חינוכיות, רווחתיות ורפואיות באוכלוסיות חלשות או במקרים בעייתיים, שהטיפול בהם יצטרך לעבור למגזר האזרחי ולהיעשות במסגרת של שירות לאומי, אבל לא צבאי. המשטר בצבא סלקטיבי כזה יהיה צבאי ולא מיליציוני ומי שלא יעמוד בו ייפלט.

(3) צבא המילואים: בעבר, היווה צבא המילואים את עיקר הכוח היבשתי ועליו נשען נדבך ההכרעה בתפיסת הביטחון. בתנאי האיום על העורף צריכה תפיסה זו לעבור ריענון. השינוי בכלליותו של שירות החובה משתקף בצורה בולטת

הרבה יותר בצבא המילואים. מכלל 1,600,000 ויותר גברים יהודים גילאי 18-50 אזרחי מדינת ישראל, שירתו במילואים כבר בסוף שנות התשעים כרבע מיליון בלבד, והמספרים היום נמוכים בהרבה. פתיחתו של העולם ויציאתם של המשתחררים משירות חובה ללימודים או טיולים בחוץ-לארץ לאחר השירות מבליטים עוד יותר את חלקיותו של שירות המילואים.

מסיבות מעשיות ופסיכולוגיות גם יחד צריך לצמצם את תלותה של ההכרעה במלחמה בצבא המילואים. כבר זמן רב שהשירות במילואים בתפקידי שדה ובתפקידים מקצועיים הוא מאבק מתמשך נגד השחיקה בכושר ובמוטיבציה. בתנאים של התמקצעות גוברת בהפעלת מערכות נשק, ושל טכנולוגיות מתקדמות ומשתנות בשדה הקרב ומאחוריו, קשה לסמוך לאורך זמן על צבא מילואים. לאחר הקיצוצים המתמשכים לאורך תקופה ארוכה באימוני יחידות המילואים, היחידות האלו נמצאות בכשירות נמוכה מרמת הפרט ועד לרמת מפקד העוצבה. רמת האימון הנמוכה תתבטא בקרבנות רבים במלחמה. כתוצאה מכל אלה צריך יהיה לצמצם את ייעודו של איש המילואים, לאחר שירות של שנים אחדות בעוצבות המיועדות ללחום בקו הראשון, להגנה על העורף מפני איומי טרור וטילים ולאיש המערך התחזוקתי והמנהלתי בעורף וב-L of C בזמן חירום.

בתנאים של צבא מקצועי גדול, צבא חובה שאינו כללי וצבא מילואים בו משרת חלק קטן והולך של האוכלוסייה, מתחייבת גישה שונה לגמרי לתגמול המשרתים בקבע קצר, קבע ארוך, חובה ומילואים. התגמול צריך להיות כספי כי זו הופכת להיות השפה היחידה המובנת לציבור הרחב, אבל לא רק. ניתן לחשוב עליו גם במושגים של מוביליות חברתית ואפילו במונחים אזרחיים--פוליטיים: למשל, קול כפול למשרתים בהצבעה בבחירות ארציות.

עלות הכוח שייבנה בדפוסים כאלה אמנם תהיה גבוהה ברכיבים מסוימים, אבל יש בו גם חיסכון רב והמאזן מחייב מחקר יסודי ברמה לאומית כוללת (לרבות ההשפעה על התל"ג, תקציב הביטוח הלאומי, עלות צבא החובה) של תוספת בעלויות מול אלו שתחסכנה.

טיעון נפוץ מול התחזית "השחורה" שהובאה לעיל המועלה כדי להתחמק מן המתחייב ממנה גורס שהסדר שלום, ולו במחיר ויתורים טריטוריאליים ואחרים, יקטין את האיומים יותר מכל צעדי הכוננות וההתכוננות לקראתם ויבטל את הצורך בחלק מן הצעדים האלה. למעשה, מתפתחת פה תפיסת ביטחון חדשה, שבה כוחות בינלאומיים והסכמות בינלאומיות מהווים תחליף להרתעה ולהכרעה, ובעיקר לצורך המעיק והמעורר התנגדות לחזק את כושר הספיגה. הנחת היסוד, או אשליית היסוד, של תפיסת ביטחון חדשה זו היא שהעולם הערבי לא רק השלים עם קיומה של מדינת ישראל אלא גם מקבל את הלגיטימיות שלה.

על טיעון זה יש לומר כי עוד לא היתה מלחמה שלא היה לפניה שלום. הוויתורים לצורך הסדרי שלום עשויים אפוא לדחות את מימוש האיומים לזמן בלתי ידוע אך הם אינם מבטלים אותם ואולי להיפך, עלולים להחמירם.

אין, כנראה, דרך לבטל את האיומים וצריך ללמוד לחיות אתם בניהול שוטף נכון ככל האפשר שימנע את הוצאתם מן הכוח אל הפועל -- בכוננות מתאימה ולא בחלומות על פתרון קסמים שאיננו בנמצא. במילים אחרות: להיפרד מגן העדן של השוטים שבו אנו חיים ולחזור מן המציאות הווירטואלית אל המציאות האמיתית; מן האשליה שאנו חיים ב-Mid West להשלמה עם העובדה שאנו עדיין ב-Middle East על כל המתחייב מכך.